SISTEM OBVEŠČANJA PRED TURŠKO NEVARNOSTJO V 16. STOLETJU

VASKO SIMONITI

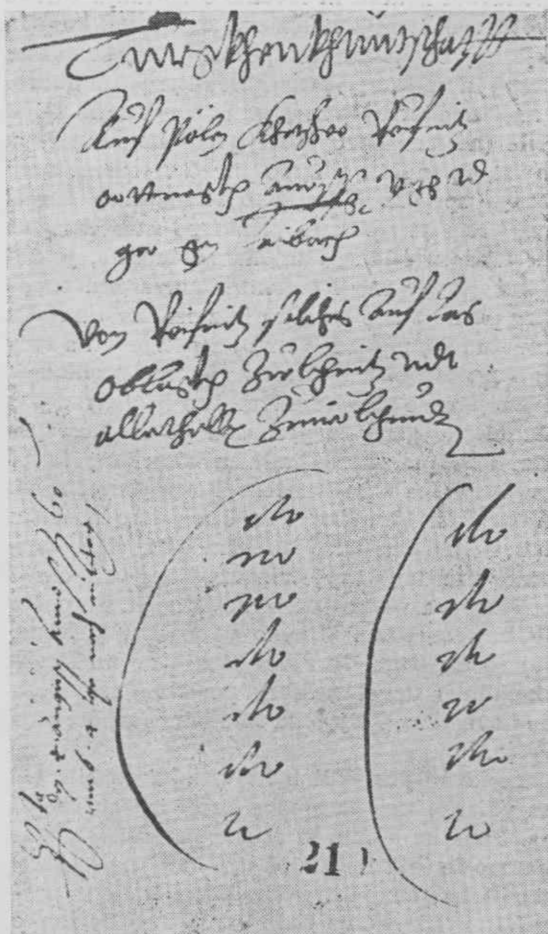
Turški napadi na hrvaško in slovensko ozemlje so trajali skoraj dvesto let, glavno obdobje le-teh pa od leta 1469 do bitke pri Sisku leta 1593. Pogosti turški napadi na naše ozemlje zlasti v 16. stoletju so sodili posredno v krog sultanove višje politike. Ta je imela namen izčrpati z majhno vojsko in ropanjem dežele na jugu, ki zaradi tega ne bi mogle prihiteti nemškemu cesarju na pomoč pri velikem obračunu.[1] Turško osvajanje Hrvatske[2] in napade, ki so segali v slovenske dežele, naj bi že od leta 1522 preprečeval sistem trdnjavic, ki je nato prerastel v trdno obrambno organizacijo pod imenom Vojna krajina. Uspešna obramba pa je bila pogojena z dobro obveščevalno in signalno organizacijo.

OBVEŠČEVALNA ORGANIZACIJA

Kot središči obveščevalne službe za dogodke v Levanti so bile Benetke in Dubrovnik v 16. stoletju evropsko pomembni. Obe republiki sta imeli razpredeno mrežo obveščevalcev tako pri Visoki porti v Istanbulu kakor v sami osmanski državi. Posebno dubrovniški trgovci, ki so delovali raztreseni v vseh osmanskih deželah, zlasti pa na Balkanskem polotoku, so posredovali vesti o dogajanju na Balkanu v svojo državico. Prek Benetk[3] in Dubrovnika pa so bila poročila posredovana na habsburški dvor.[4] Prav tako je nadvojvoda Ferdinand, ko je leta 1521 prevzel avstrijske dedne dežele (celotno Kranjsko šele leta 1522), ukazal svojim poslanikom na dvoru ogrskega kralja Ludvika II, naj mu poročajo o turški nevarnosti, sam pa je s sodelovanjem ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja najel vrsto tajnih obveščevalcev.[5] Taka obveščevalna služba avstrijskih vladarjev, ki je seveda delovala celo 16. stoletje, je precej uspešno opozarjala na turško nevarnost zlasti takrat, kadar je grozil velik napad pod sultanovim vodstvom.[6] Vrhu tega pa so se habsburški vladarji zavedali tudi pomembnosti obveščevalne službe, ki so jo organizirali neposredno ob hrvaško-slavonsko-turški meji hrvaški bani in vrhovni poveljniki krajine, kajti le tako je bilo možno preprečiti nenadne napade. Čeprav je bil v času nadvojvode Ferdinanda nekaj časa odgovoren za vohune hrvaški ban Ivan Karlović in pa gradiščan Ivan Kobasić, po njuni smrti pa kapetan v Bihaču,[7] je vendar imel vedno glavno vlogo pri organiziranju in vodenju obveščevalne službe na meji vrhovni poveljnik v hrvaški in slavonski krajini. V finančnih zahtevah za vojsko, kateri so poveljevali, je namreč vedno točno določena tudi vsota za vohune.[8] V eni izmed takih zahtev, ki jo je poslal Ivan Lenković 1. marca 1553, tudi vidimo, da so bili vohuni vrhovnega poveljnika razporejeni v Bihaču, Senju, Dubici ali (in) Sisku, v Dalmaciji in v sami Bosni; poleg tega so bili v Dalmaciji obveščevalci tudi na čolnih, ki so o turški nevarnosti na morju poročali v Senj.[9] Tako so iz teh krajev na Hrvaškem in v Dalmaciji hodili vohuni preko meje v Bosno, da bi izvedeli za načrte turških poveljnikov.

Leta 1537 poročajo poslanci v hrvaškem saboru, da se brez vohunov ne more prav nič storiti. V začetku 17. stoletja pa piše ban, da bolje brani bansko krajino delo vohunov kot pa vojska.[10]

Svoje mreže vohunov so imeli na Hrvaškem tudi posamezni poveljniki gradov ob meji, kar izvemo iz obvestil, ki jih le-ti pošiljajo vrhovnemu poveljniku ali pa direktno na Kranjsko.

Naslovna stran »Turškega glasa« (AS, fasc. 283, 284, nova št. fasc. 413, str. 210)

Praviloma so ti vohuni anonimni, saj gradiščani v svojih sporočilih pišejo, da so dobili vest o turški nevarnosti od »mojega tajnega obveščevalca«[11] ali od »kovača«,[12] kot jih tudi imenujejo. Le redko pa izvemo njihova imena.[13] O vojaških pripravah v Bosni so velikokrat poročali tudi vlaški starešine, ki so celo sodelovali v turški vojski,[14] seveda pa so informacije posredovali tudi ujeti Turki, včasih pa posamezniki, ki jim je iz turškega ujetništva uspelo pobegniti.[15]

Vesti, ki so jih posamezni gradiščani ali vrhovni poveljniki krajine izvedeli od svojih obveščevalcev, so zapisali in jih posredovali naprej proti Kranjski. Te vesti so po naslovu imenovane »Turški glasi«,[16] nekatere so pisane tudi v glagolici v hrvaškem jeziku.[17] V naslovu je vedno napisana točna smer, po kateri naj bi pismo šlo po Kranjski do Ljubljane. Ta je bila odvisna od tega, iz katere smeri je bilo turški napad pričakovati, oziroma je bila najbližja poštna smer. Ob strani je bila napisana tudi večkrat ponovljena beseda »cito citissime« ter točen datum (leto, dan in ura), kdaj je pismo prispelo v Ljubljano.[18] Vsebina je ponavadi kratka in izvemo o zbiranju turške vojske, o njeni številčnosti, o nameri, kdaj in kje naj bi vpadli ter opozorilo, naj se dežela utrdi in vojska pripravi. Sledil je točen datum (leto, dan in ura) in podpis. Ob strani pa so bile (ne vedno) opombe gradiščanov (ne pa njihovi podpisi), kdaj so pismo v posameznem kraju sprejeli in se tako seznanili z vsebino.[19] Ker je šlo tako pismo po določeni poti in tako ni bila seznanjena vsa dežela, je deželni glavar vsem četrtnim glavarjem odposlal pismo z isto vsebino in z oznako »mutatis mutandis«; to pa so četrtniki potrjevali s svojim podpisom.[20] Istočasno so bila poslana iz Ljubljane še pisma na Koroško in v Gradec.[21] Te turške glase so prenašali po določeni poštni mreži sli na majhnih (hitrih) konjih (posstpherdt) ali pa sli tekači (posstknecht zu fuess).[23] V 16. stoletju so bili pri prenašanju teh vesti znani t. i. bihački konjici (Wihitscher Pferde),[24] saj je ravno od tod velikokrat prišla prva vest o turški nevarnosti. Ta pošta je bila seveda izključno vojaškega pomena, saj so najemali sle v večini krajev na Hrvaškem le za devet mesecev, ponavadi od marca do novembra, ko je bila turška nevarnost največja.[25]

Težko bi postavili trditev, kdaj je bila taka vojaška poštna služba sistematično urejena. Podatke o slih, ki prenašajo turške glase, imamo že leta 1479,[26] od leta 1496 pa so »hitri sli tekali od državne meje do Dunaja in prenašali uradne novice«.[27] Vendar pa bi lahko govorili o sistematični vojaški poštni službi šele od leta 1522, ko dobi nadvojvoda Ferdinand dokončno dedne dežele in pa da bi te bolje zavaroval, prevzame sedem obmejnih trdnjav na Hrvaškem. Leta 1527, ko postane Ferdinand tudi hrvaški kralj, se odloči, da bo skrbel za dobro obveščevalno in signalno službo,[28] deželni stanovi na Kranjskem pa se 30. marca 1528 v sklepih o obrambi dežele odločijo najeti »sto lahkih konj, ki jih bodo poslali pol Bernardinu Frankopanu, pol Vuku v Brinje, da bodo skrbeli za poročanje«.[29]

Po dveh popisih poštnih konj in njihovi razdelitvi po Hrvaški krajini (delno tudi zunaj nje) in Kranjski 1. marca 1553[30] in 14. aprila 1556[31] lahko rekonstruiramo, v katerih krajih vse so bili postavljeni sli; ti so bili plačani iz finančnega proračuna, ki ga je zahteval vrhovni poveljnik. Tu je bilo razdeljenih le oseminštirideset poštnih konj. Seveda ta spisek ni popoln, saj po turških glasih, na katerih je vpisana pot, kaže pogosto druge kraje, pa tudi kraji, iz katerih so vesti prišle iz Hrvaške krajine, kažejo, da so morali biti postavljeni po teh krajih sli konjeniki ali tekači, ki pa so jih morali vzdrževati sami gradiščani ali mesta. Tako je bilo število teh slov prav gotovo še enkrat večje. Ti kraji in poštne smeri so bile naslednje:

1. Bihač (2),[32] Otočac (4), Brinje (2), Senj (2),[33] Vinodol (2), Reka ali Trst (dva sla tekača),[34] Klana (2),[35] Ravne (2);[36] 2. Bihač, Drežnik (2), Spodnja Kladuša (2), Jesenice (2), Modruša (2), Kunič (2), Skrad (2), Ogulin (2), Hojsič Gradec (2), Vinica (2), Poljane (2), Ribnica (2), Lož (1); 3. Vinica, Podbrežje (2), Metlika (2), Žužemberk (2), Trebnje (2); 4. Metlika, Petrovin (2), Samobor (2), Zagreb (2), Rogatec (2) in na Varaždin ali Ptuj; 5. Dubica (2),[37] Mlač (2); 6. vrhovni poveljnik (2). Na Kranjskem so morale biti take poštne postaje s sli še v krajih, ki jih omenjajo turški glasi: 1. Prem, Postojna, Planina[38], 2. Poljane, Kostel, Kočevje, Ribnica, Lož, Bloke, Cerknica, Postojna, Vipava[39]; 3. Poljane, Kočevje, Ribnica, Ortnek, Turjak, Ig[40]; 4. Mehovo, Toplice, Soteska, Žužemberk, Krka, Turn pri Višnji gori.[41]

Za pripravo učinkovitega odpora proti turškim plenilcem pa je imela pomemben delež tudi

SIGNALNA ORGANIZACIJA

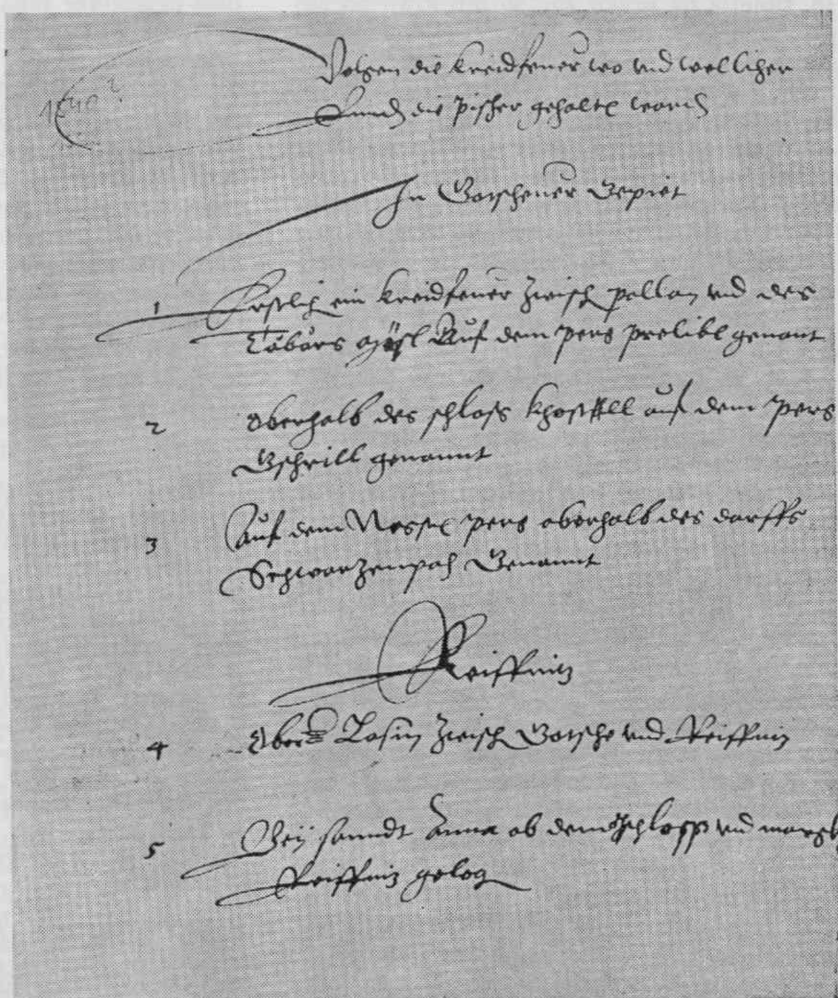
V Hrvaški krajini so bili urejeni ob meji in v notranjosti stražni stolpi, v katerih je vojska neprestano stražila, pazeč predvsem na prelazih, v gozdovih in na vrhovih. Ti stražarji (Scartleute) — leta 1553 jih je bilo v Hrvaški krajini 36, leta 1576 pa 72[42] — so ponavadi prvi javljali turške vpade z opozorilnimi kresovi (grmade), streli in zvonjenjem.[43] Sistematično je bila ta služba organizirana na

Hrvaškem precej pozno (leta 1540),[44] medtem ko je bila na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem že v dvajsetih letih 16. stoletja.

Kot pri organiziranju obveščevalne službe segajo začetki signalne organizacije v slovenskih deželah že v 15. stoletje, v čas prvih turških vpadov. V sklepih zgornje-štajerskih stanov 28. oktobra 1469 v Judenburgu lahko beremo, da naj se uporabijo zvonjenje, opozorilni ognji in streli (?) tudi v primeru, če v deželi pride do upora ali naravnih nesreč.[45] 25. septembra 1511 pa je bilo izdano v Gradcu splošno opozorilo (allgemaine Warnungsgenerale), po katerem naj bi se na Štajerskem pravočasno uredil opozorilni sistem,[46] toda šele 1522. leta med mesecem marcem in majem je moral biti izdan mandat, ki je dal osnovo kasnejšemu celotnemu signalnemu sistemu.[47] Istega leta je bil urejen tak sistem tudi na Koroškem.[48]

Kranjcem je cesar Maksimilijan I. ukazal, naj pohitijo z izgradnjo signalnega sistema že 7. marca 1513, čemur pa niso bili vzrok Turki, temveč roparji na Kranjskem. Trgovcem in obrtnikom so onemogočali varno potovanje in trgovanje, zato je cesar ukazal, da jih preganjajo in pri tem uporabljajo opozorilne strele in zvonjenje. V tem času vojne med cesarjem Maksimilijanom I. in Benečani se je namreč po Kranjski klatilo precej brezposelnih vojakov.[49] Administrativni ukrep o uvedbi tega sistema na Kranjskem, Istri in na Krasu je bil izdan petnajst let kasneje. Nadvojvoda Ferdinand je 28. marca 1528 izdal na Dunaju mandat, s katerim je ukazal, naj se odredijo v vsaki četrti v deželi sposobni četrtni glavarji, ki morajo poleg drugih vojaških dolžnosti uvesti kar najhitreje signalno organizacijo.[50]

V 16. stoletju se je torej prek slovenskih dežel razprostirala mreža krajev, kjer so se prižigali opozorilni ognji in se uporabljali streli. Sprva so bila taka mesta ločena, z mandatom leta 1532 pa je bilo urejeno, da so bili na istem mestu pripravljeni kresovi in možnarji.[51] Sistem glavnih signalnih točk je bil razporejen po daleč naokoli vidnih vrhovih in je precej točno označeval smeri poti, ki so jih Turki uporabljali za vpade na Kranjsko. Na vrhovih

Del iz spiska krajev, kjer so stali opozorilni ognji (AS, fasc. 122, nova št. fasc. 194, ni pagine)

so bile postavljene stražarnice in zgradbe za strelivo in orožje ter kresovi. Zaradi varnosti so bile take signalne točke tudi na utrjenih gradovih, manjše topiče pa so postavljali tudi na velika gospodarska poslopja (kašče).[52] Sistem je bil zelo razvejan in so ga vzdrževali kmetje sami, le glavne točke so bile pod deželno oskrbo. Na Kranjskem so bile te signalne točke, že tudi natančneje zapisane, naslednje[53]:

1. Sp. kranjska četrt: Mehovo, Raka, Hmeljnik, Boštanj, Primskovo, Žužemberk, Šumberk, Višnja gora, Ljubljana; 2. Srednja kranjska četrt: Vinica, Poljane, Črnomelj, Metlika, Kostel, Fridrihštajn pri Kočevju, Ribnica, Lož, Ortnek, Turjak, Ig, Ljubljana; 3. Istra in Kras: Gerovo, Klana,[54] Učka, Lisac, Gotnik (Gutnek), Šilentabor, Postojna, Hošperk pri Planini, Vrhnika, Ljubljana; 4. Zgornja kranjska četrt: Ljubljana, Sv. Nikolaj nad Savo v moravški fari, Stari grad nad Kamnikom, Šmarna gora, Šmarjetna gora, Sv. Peter pri Radovljici, grad na Bledu, Bela peč. Na spodnjem Štajarskem, kjer se je mreža signalnih mest razširila do konca 16. stoletja na preko sto, so bili kraji po zapisu iz leta 1540 naslednji:[55] Celje, Rogaška gora, Zbelovo, Kebelj,[56] Gromberk;[57] Borl, Ptuj, Vurberk, Maribor; Ormož, Branek pri Ljutomeru, Ljutomer, Radgona.

Mehanizem signalov se je sprožil v glavnem mestu, in sicer takole: ko je prišlo obvestilo o zbiranju sovražnikove vojske, sta bila izstreljena dva strela; če je sovražnik bil že na pohodu proti meji, trije streli; ko pa so sovražnika že opazili, so se iz tiste smeri oglasili štirje streli, zvonjenje in prižigali so se kresovi.[58] Na ta način je bila, kot piše Valvasor, v dveh do treh urah obveščena vsa dežela.[59] Po prvih dveh strelih so se morali zbrati na določenih mestih za obrambo konjeniki in strelci,[60] po treh strelih pa je bil izveden deželni poziv. Če je kazalo, da bo nevarnost trajnejša, je bilo izdano v deželi za vsako četrt posebej javno povelje (offne General), ki je predpisovalo, katerega moža naj vpokličejo (30., 20., 10., 5. ali celo 3.), ki naj bodo pripravljeni za odhod proti meji oziroma proti določenemu kraju. Če je bila potreba, so bili nato izstreljeni štirje streli brez prižiganja kresov, kar je pomenilo, da naj se tovrstna vojska, preskrbljena najmanj za osem do deset dni, čim hitreje premakne na določen kraj. Iz zgornje četrti ponavadi proti Ljubljani, spodnje četrti proti Novemu mestu, srednje četrti proti Metliki ali Vinici in iz Istre in Krasa proti Šilentaboru,[61] na Štajerskem pa so se čete premaknile iz Zgornje Štajerske proti Slovenj Gradcu, srednje Štajerske proti Mariboru, in iz Spodnje Štajerske v Celje.[62] Da bi se opozorilni streli opravili in da se ne bi nihče izgovarjal, da niso bili sproženi ali da jih ni slišal, kar se je verjetno večkrat dogajalo, je skrbela sankcija v takem pismu, ki je obetala »najvišjo« kazen deželnega kneza.[63]

V vsaki deželi so bili za signalno organizacijo odgovorni četrtni glavarji, ki so skrbeli, da so bili ti kraji dobro preskrbljeni z orožjem, municijo in hrano. O samem stanju pa bi morale vsako leto ali po potrebi poročati komisije, sestavljene iz četrtnega glavarja in po enega predstavnika vsakega stanu, ki bi potovale po deželi.[64] Toda pogosto so v deželi zadolžili za to le enega moža s spremstvom, ki je dal o stanju poročilo. Ta nam pokažejo zelo različno oborožitev signalnih postojank. Zaradi različne oddaljenosti krajev med seboj so uporabljali različno močne lesene ali železne možnarje (od ena in pol do štirih funtov) za opozorilne strele, prav tako pa je bilo podano stanje tudi o drugem strelnem orožju, ki so ga hranili na teh mestih.[65]

Turški vpadi v slovenske dežele v 16. stoletju zaradi signalne in obveščevalne službe sicer niso prenehali, vendar pa veliki napadi niso dežele več tako strašno opustošili, ker so se ljudje lahko pravočasno poskrili ali se pripravili na obrambo. Prisilili pa so tudi Turke, da so spremenili taktiko. Začeli so napadati deželo z majhnimi četami, nenadoma in skrivaj, tako da jih je bilo težko izvohuniti in opozoriti prebivalstvo. Konec 16. in v začetku 17. stoletja pa vpadi povsem prenehajo, kar nam pokaže tudi poročilo o stanju signalnih točk na Krasu, napisano 10. julija 1614. Orožje, ki je bilo na teh mestih, je bilo skoraj vse neuporabno, tako da bobnar Ivan Lubanovič, ki je bil zapisovalec, zaključuje svoje poročilo, da ni našel ničesar, razen pičle hrane in zanikrnosti.[66]

OPOMBE

1. Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIV/1-4, Ljubljana 1943, str. 57 (S. Jug, GMDS). — *2.* Meja, ki je v začetku 16. stoletja oddaljena od slovenskih dežel 90 km, se v letih 1576/77 približa na 45 km. Zadnji turški sunek pa se je leta 1592 ustavil le 20 km od Bele krajine, Bogo Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju, Zbornik razprav, Murska Sobota 1961, str. 80. — *3.* Benečani so imeli že v drugi polovici 15. stoletja organizirano vohunsko službo tako dobro, »da se Turki niso mogli niti ganiti, ne da bi bili Benečani o tem obveščeni. Ker pa je bilo to predrago, so opustili, a se jim je takoj maščevalo«, S. Jug, GMDS, str 15. Benečani so v 16. stoletju v Vidmu in Čedadu organizirali zbirna središča za poročila obveščevalcev, Josip Žontar, Obveščevalna služba in diplomacija avst-

rijskih Habsuržanov v boju proti Turkom v 16. stoletju, SAZU, Ljubljana 1973, str. 16 (J. Žontar Obveščevalna služba). — *4.* J. Žontar, Obveščevalna služba, str. 21. — *5.* J. Žontar, Obveščevalna služba, str. 181. — *6.* Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, ZČ XXX/1-2, 1976, str. 16 (Voje, ZČ XXX). — *7.* Radoslav Lopašić, Bihać i bihačka krajina, Zagreb 1890, str. 67 (R. Lopašić, Bihać); Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, četrti zvezek, 1914, str. 588 (J. Gruden, Zgodovina). — *8.* To je razvidno iz vseh finančnih zahtev nadvojvode v Gradcu deželnim stanovom notranjeavstrijskih dežel za vojsko, ki so ji poveljevali vrhovni poveljniki v hrvaški in slavonski krajini. Samo za primer v Arhivu Slovenije (AS), fasc. 136 (nova št. fasc. 230) za leto 1577/78, ali tudi v zahtevi Ivana Lenkovića iz 1. marca 1553, ki jo bomo tu še večkrat navajali, Radoslav Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske, Starine 17, Zagreb 1885, str. 204 (Starine 17). — *9.* Starine 17, str. 204. *10.* Fedor Moačanin, Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću, Historijski arhiv v Karlovcu, Zbornik radova, Karlovac 1979, str. 51. — *11.* »meine gehaimbs khundtschaffter«. — *12.* R. Lopašić, Bihać, str. 67. — *13.* V letih 1570-1575 se pojavljajo Ivan Valčić, Krištof Premb (?), Simon Kanelić, Miloslav Uskok, glej Vasko Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih 1570—1575, ZČ XXXI, 1977/4, str. 496, 502, 503; v letu 1579 neki Perica, AS, fasc. 288 (nova št. fasc. 422), str. 647. — *14.* Vlah Vukdrag Mirisolÿk (?), vojvoda Jurij Kappa, neki trgovec S. Francisco iz Dalmacije leta 1566, I. Voje, ZČ XXX, str. 17; o poreklu glej tudi J. Gruden, Zgodovina, str. 588. — *15.* »... ein Teutscher mit namen Georg Kessler in disen tagen aus der Turghkey darinnen er lang jar gefangen gewest enndtsprungen«, to je iz leta 1576, AS, fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 953. — *16.* V AS je izredno veliko število teh turških glasov v seriji Landessachen-Miscelanea, tudi v literaturi so večkrat omenjeni, tako na primer S. Jug, GMDS, str. 18, J. Gruden, Zgodovina, str. 539, Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933, str. 226 itd. — *17.* Samo za primer AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 67; J. Gruden, Zgodovina, str. 360; Deset izvirnih dokumentov, pisanih v glagolici, ki se nanašajo na drugo polovico 16. stoletja in vsebujejo podatke o turški nevarnosti, je prepisal v latinico in objavil P. Kalist Medič, IMK 1893, sešitek 3, 4, letnik 3. *18.* Kot primer: »Turkhenkhundtschafft auf Polen, Khotschee, Reifniz, Orttnegkh, Auersperg, Igg vnd gar gen Laibach pei tag vnnd naht in eÿl zufurdern von Reifniz solihes auf Las Oblagkh Zirkniz vnd allnthalbn zuuerkhundten pta (presentata) den 4. Augusti anno 60 vmb 4 vr nach mittag,« AS, fasc. 283, 284 (nova št. fasc. 413), str. 210. — *19.* Kot primer: »An heut den 4 augusti ist diss khunschafft vmb 11 vr zw Auersperg khumen«, ibid., str. 209. — *20.* Kot primer: AS, fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine. — *21.* ibid., ni pagine; le redko lahko najdemo skupaj vsa ta pisma. Večkrat najdemo turške glase vpisane tudi v sejnih zapisnikih deželnih odbornikov, AS, fasc. 2 (nova št. fasc. 876). — *22.* Tu se uporablja beseda »gering«, kar Franc Kos sicer z vprašajem prevaja »slab«, Nekoliko črtic o turških vojskah, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (IMK), letnik 3, zvezek 4, 1893, str. 135; S. Jug prevaja z »lahki« konji, GMDS, str. 47; pravilneje mislim, da bi bilo treba prevajati to besedo »hiter« ali »majhen«, kot je beseda »prevedena« tudi v slovarju Alfred Götze, Frühneuhochdeutsches Glossar, Berlin 1967, str. 103; na Balkanu je tudi najrazširjenejša in najbolj znana avtohtona rasa konj t. i. planinski konj ali mali konj, Vojna enciklopedija, Beograd 1972, št. 4, str. 550. — *23.* AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228, 229. — *24.* R. Lopašić, Bihać, str. 67. — *25.* V popisu poštnih postaj 1. marca 1553 je točno določeno, katere so najete za devet mesecev, katere celo leto, Starine 17, str. 210, 211; iz popisa 14. aprila 1555 je razvidno, katere poštne postaje so razpuščene (geurlaubt) in jih bo treba s prvim v mesecu ponovno najeti s staro plačo (»... die abgeschafen mit ersten wider in der althen pesoldung aufgenumen werden«) AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228. — *26.* J. Gruden, Zgodovina, str. 359: »že leta 1479 čitamo, da je Lovro Turjaški iz Hrvaškega sporočil kranjskemu vicedomu o pretečem turškem napadu. Listi s to novico so potem švigali sem ter tja. Vicedom je sporočil v Tržič z opombo, naj se razširi po vsem Gorenjskem. Koroški namestnik jo je izvedel iz Celja in jo takoj naznanil Beljačanom, beljaški gospod pa svojemu gospodu na Bavarsko«. — *27.* A. Koblar, Donesek k zgodovini pošte na Kranjskem, IMK, 3. letnik, drugi zvezek, Ljubljana 1893, str. 54; redna pošta se je ustavila v notranji Avstriji šele 17. marca 1573, ko je nadvojvoda Karel odredil, da se osnuje redna peš pošta med Gradcem in Ljubljano, ibid., str. 54. — *28.* O signalni službi glej naprej. — *29.* S. Jug, GMDS, str. 42, 47; J. Gruden, Zgodovina, str. 562. — 30. »... die ausshailung der postphärdt durch dieselb gannz graniczen (hrvaško op. pisca) piss geen Laibach durch den Kharst vnd nachmallen von der andern saidten piss geen Pettau oder Warosin zu dem herrn obristen«, Starine 17, str. 210. — *31.* AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228, 229. — *32.* V oklepaju je število konj. — *33.* V popisu 14. aprila 1556 so štirje sli tekači, AS, fasc. 124 (nova št. fasc. 201), str. 228. — *34.* Na Reki so plačevali sle v prvi polovici 16. stoletja iz dohodkov mitninske postaje, Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s pomorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana 1965, str. 50. — *35.* En sel na konju je moral hiteti z obvestilom iz Klane, skozi Godnik, Jablanice in Prem v Senožeče, drugi pa v Podgrad in Socerb proti Trstu, J. Gruden, Zgodovina, str. 595. — *36.* Raunach so Ravne na Krasu, J. W. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, Ljubljana 1970. — *37.* »... gegen Dubitz zu Khostaneuitz oder Prikhouersky«, Starine 17, str. 211. — *38.* AS,

fasc. 283, 284 (nova št. 413), str. 130. — *39.* ibid., str. 64. — *40.* ibid., str. 210. — *41.* ibid. str. 66. — *42.* Starine 17, str. 204; AS, fasc. 132 (nova št. fasc. 222), snopič 2; o stražnih stolpih in stražarjih v porečju rek Mrežnice in Korane tudi v razpravi Zorislav Horvat-Milan Kruhek, Stari gradovi i utvrđenja u obrani Karlovca u 16. i 17. stoljeću, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik radova, Karlovac 1979, str. 59—79. — *43.* »Kreutschus, Kreutfeuer, Glochenstraich«, Beseda Kreide (pisane tudi kot Kreut, Kreutt, Kreid, Creuz) je starodavna in jo najdemo v povezavi z drugimi jeziki (angl., hol., franc. ital.), pomeni pa vojaški preplah, spoznavno znamenje, kričati, hrup delati, Joseph Zahn, Styriaca I, Graz 1894, str. 87, 88, 89 (Styriaca). — *44.* Leta 1539 je Ferdinand pozval stanove na Hrvaškem, da urede signalno organizacijo, Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, knjiga 5, Zagreb 1973, str. 648; 14. marca 1540 pa poroča Ivan Ungnad štajerskim stanovom, da je uvedel opozorilne kresove in strele, Starine 17., str. 159. — *45.* »... aufrür und ubervallung der stet, gslösser, mërkcht, besetzten (!) der kirchen, perg und tal in dem land besechëch, von innern oder aussern des lands oder ander veynt beschedigt werden möcht... so dan die gesatzten das volkch ervordern wurden, es wër mit auslahen der glokchen, mit kreidfeuer oder manung, das dann ain yeder mit seiner weer an alles verczїehen berait und auf sey...«, Burghard Seuffert-Gottfriede Kogler, Die ältesten steirischen Landtagsakten, Teil II (1452-1493), Graz 1958, str. 117. — *46.* Johann Loserth, Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert, Graz, str. 23. — 47. Styriaca, str. 94. — 48. Winfried Schulze, Landesdefension und Staatsbildung, Wien—Köln—Graz 1973, str. 131. — *49.* »... auch so es sich zuetraget mit kreitschussen vnd glockenstegen warnung zethun aufzesein vnd noch zeeilen... vnd zumalen an den grenitzen der anstossenden kunigreichen vnd lannden auf der strassen vnd wasserstram geraubt vnd gemort werde. Deshalben der kauf vnd gewerbend man auf den strassen mit iren leiben vnd gutern nit sicher hanndlen noch wanndeln... Das den tettern vnd raubern nachgestellt vnd aller vleiss furgekert auch darzu kreitschuss vnd glogkenslag gebrauch werden vnd nach denn zubesorgen ist, das sich etlich rewter vnd zufuessen die diser zeit mit dinsten nit versehen in das selb vnnser furstentumb dermassen zestraiffen vndersten mochten«, AS, listina 7. marec 1513. — *50.* «... in ain yedes viertl einen teuglichen viertlmeister verorden... vnd wellen allspaldt der glogkhenstraich kreutschuß oder kreytfeuer durch denselben viertlmeister beschehen vnd angeen.«, AS, fasc. 121, 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — *51.* Styriaca, str. 95. — 52. »... die man zu Venediger oder alhie im lanndt an sondere grossen cassten bestellen macht«, AS, fasc. 145, 146 (nova št. fasc. 246), str. 85. — *53.* Poleg literature, ki je do sedaj navedena, najdemo kraje, kjer so signalne točke bile, in podatke o samem problemu še v: Carl Prenner, Die Kreut oder Kreuzfeur vnd die Tabor in Krain, Carniolia 1838, št. 60 in 61; Peter Radics, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Kärnten und Krain im 15. und 16. Jahrhundert, Österreichische militärische Zeitschrift, 2, 1864; Heinrich Noe, Die Kreidfeuer in Krain, Feuilleton der »Laibacher Zeitung«, 1888, št. 148, 149; Franc Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien, Laibach 1891; S. R., Šilentabor, IMK, letnik 7, zvezek 6, Ljubljana 1897, str. 204; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 3. zvezek, Ljubljana 1956; Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Ljubljana, 1975 (zemljevid); Silvo Kranjec, Grmade in tabori, Mohorjev koledar za leto 1975, Celje 1974; Stane Stražar, Moravška dolina, Moravče 1979; Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962 (zemljevid, kjer so tudi vrisane signalne točke). Vsi avtorji se v glavnem opirajo na delo Valvasorja, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laybach 1689, kjer v drugi knjigi str. 172, 208, 253, 284 in 296 (kjer našteje iste kraje kot na strani 284 za notranjo Kranjsko) daje pregled glavnih signalnih točk in pa na že navedeno delo Josepha Zahna. V tem prispevku so našteti kraji manj znanega zapisa na Kranjskem, ki so bili določeni 30. aprila 1613 na deželnem zboru v Ljubljani, vendar se od prejšnjih le malo razlikuje, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine; IMK, letnik 8, zvezek 4, Ljubljana 1898, str. 219. — *54.* Gerovo in Klana sta v tem zapisu prečrtana, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — *55.* ibid., ni pagine. — *56.* »am Gibl bey Stettnberg«, ibid., ni pagine; Gibl je Kebel, Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herschaften und Gülten, Städte und Märkte, München 1962, str. 145, 146, 276. — *57.* Na težko dostopnem kraju nad dolino reke Polskave so razvaline nekdanjega Gromberškega gradu (Grünberg), Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str.426. — *58.* »... Als nemblich so gewisse khundtschafft khumbt das der veindt in versamblung sey soll man zu warnung zwen schüssn vnnd so der veindt im anzug vnnd auf dem weeg ist drey schüssn, wann aber der veindt das lanndt erraicht vnnd mit augen gesehen, soll man vier khreydschüsn auch die khreidfeuer vnnd glockhenstreich ergeen lassen.«, AS, fasc. 145, 146 (nova št. fasc. 246), str. 81; AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine. — *59.* J. W. Valvasor, Die Ehre..., II, str. 172. — *60.* Winfried Schulze, Landesdefension und Staatsbildung, Wien—Köln—Graz 1973, str. 131. — *61.* »... Auf weliches wir dan auch die gewonlichen vier kreudschüß alhie ergehen lassen... die gerichts vnd grundobrihkeit euern ins aufbott gehorigen vnd hievor gemussterten (zehen vnd funfften man wollbewehrt und zum fehern vortzug aufs wenigist auf acht oder zehen tag der bedürfftigen proviandt furgesehen vnd in solhen muglichisten eyl bey tag vnd nacht nach (Rudolfswerdt) abfertigen vnd schikhen wollet, AS, fasc. 124 a, 124 b nova št. fasc. 203), ni pagine. — *62.* Styriaca, str. 94. — *63.* »... Weil wir aber nicht vergwisst sein das berürter kreudschuss aller orts beschehen oder gehort worden, vnd sich der vnwisenheit niemands zuentschul-

digen, also ist darauf in namen der fur: dur: etc... wegen an euch alle vnd iede vnser gar ernstlich beuelch bey hochster landsfurstlichen vngnad vnd straff gebietend, das ir an dem ort die kreudschuss zuthun«, AS, fasc. 124 a, 124 b (nova št. fasc. 203), ni pagine. — *64*. Alfred Loebl, Die Landesverteidigungsreform im ausgehenden 16. Jahrhundert, Archiv für österreichische Geschichte, Wien 1907, str. 45. — *65*. Poročilo o stanju v spodnji in srednji četrti ter Istri in Krasu leta 1596, AS, fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248), str. 1188—1191. — *66*. »Auf alles hieobgesezten örttern ist... an munition kraut vnd lott gar nichts vorhanden. Hanns Lubanouitsch hörpaucker«, AS, fasc. 122 (nova št. fasc. 194), ni pagine.

MLADOSTNA POTOVANJA JANEZA VAJKARDA VALVASORJA

BRANKO REISP

Janez Vajkard Valvasor je absolviral svoje šolanje na jezuitski gimnaziji v Ljubljani. Nadaljnje izobrazbe pa ni iskal na univerzi, kar je morda tudi eden izmed razlogov, da je ohranil in razvil značilne lastnosti samosvoje, duhovno neodvisne osebnosti. Stopnja njegove izobrazbe je bila namreč le tolikšna, da se ni usmeril v kabinetno, od življenja odtrgano učenjaštvo. Svoje znanje je izpopolnjeval in življenjskih izkušenj nabiral na potovanjih po tujini in v vojaški službi. V tem je sledil tedanjim navadam plemiških sinov, ki so se z namenom, da bi kasneje dosegli ugledne vojaške položaje ali visoka uradniška dostojanstva, izpopolnjevali v vojaških veščinah, nato pa potovali v tuje dežele, predvsem v Italijo in Francijo. Pri nas so imeli za taka potovanja zaradi bližine Italije še posebej lepo priložnost.[1]

Z več vidikov zanimivo delo »Speculum generosae juventutis — Newbegläntzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt« (Na novo osvetljeno vzgojno zrcalo plemiške mladine) uradnika kranjskih deželnih stanov Adama Boštjana Siezenheima (Sietzenheimba), ki ga je avtor sam založil, natisnjeno pa je bilo leta 1659 v Münchnu, daje dobro sliko tedanjega ravnanja in izčrpen pouk o tovrstnih didaktičnih prizadevanjih. Po vsej verjetnosti je Janez Vajkard avtorja in to njegovo delo že poznal, preden se je odpravil na svoje veliko potovanje. Delo vsekakor zelo obsežno in najlepše komentira v dodatku k VI. knjigi Slave vojvodine Kranjske, ki obsega učene pisatelje, doma s Kranjskega. Iz komentarja bi sklepali, da je bil Valvasor nekoliko seznanjen tudi z osebnimi razmerami avtorja, kasneje pa je utegnil biti povezan z njegovim sinom, jezuitom Francem Siezenheimom.[2]

Po neki zapleteni zgodbi, o kateri beremo pri popisu Gamberka — bilo je to približno 29 ali 30 let pred izidom Slave — bi sklepali, da se je Janez Vajkard odpravil na prvo potovanje leta 1659 ali morda že leto prej. Ko je bilo namreč deželnosodno gospostvo Gamberk še v posesti družine, je imel Karel Valvasor, ki ga je takrat upravljal in bil skrbnik svojim mlajšim bratom in sestram, posla tudi s sodnimi zadevami. In v zvezi s tem pripoveduje Janez Vajkard daljšo zgodbo, ki jo sklene z opisom nenadne izginitve mladega kmečkega fanta iz ječe v grajskem stolpu. Takrat je bil ravno doma in se z drugimi gledalci vred ni mogel dovolj načuditi, kako so okrog stolpa letali vrani — hudobni duhovi, ki so kmetu pomagali pri begu. To se je zgodilo nekega jesenskega dne; kmalu nato je odpotoval za nekaj let, zato mu nadaljnji razplet zgodbe ni znan. Navedeno se docela ujema tudi z Valvasorjevim pisanjem tajniku Kraljevske družbe v Londonu, Thomasu Galeu, kjer izjavlja, da je prebil na potovanjih v celem 14 let.[3] Iz tega lahko izračunamo, da je Janez Vajkard končal šolanje v svojem sedemnajstem letu in bil nato od jeseni 1658 do 1672 v glavnem zdoma. Žal pa o prvih potovanjih ni konkretnejših podatkov.

V letih 1663 in 1664, morda pa tudi še za dalj časa, se je Valvasor — poleg mnogih kranjskih plemičev — z dvanajstimi tovariši, ki so vodili s seboj tudi svoje služabnike in hlapce, kot prostovoljec udeležil avstrijsko-turške vojne. Čeprav je vso XII. knjigo Slave vojvodine Kranjske posvetil popisu Vojne krajine in krajev ob hrvaško-turški meji, je v knjigi o njegovi udeležbi v tej vojni le nekaj skromnih drobcev, v XV. knjigi, ki je namenjena letopisom tega časa, pa se je opisu vojne sploh odrekel z razlago, da je to storjeno že v mnogih drugih delih in da se pri letopisih usmerja v glavnem v to, kar se nanaša na Kranjsko.[4]